

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Ένα σύστημα τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν*, *Revista de Filosofie* («Ἐπιθεώρηση Φιλοσοφίας»), Βουκουρέστι 1970 ἢ 1971.

Ἡ ἀνάλυση ἢ μᾶλλον ἡ παρουσίαση μιᾶς σύγχρονης ἐλληνικῆς αἰσθητικῆς πραγματείας ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα σίγουρα τὴν καθιστᾷ σήμερα, καὶ στὴν Ἑλλάδα, ἀρκούντως «ἐξωτερική» γι' αὐτό, νομίζω ὅτι χρειαν ἔχει ἡ ἴδια κάποιας παρουσιάσεως ἢ μᾶλλον ἐξηγήσεως.

Ὁ συγγραφέας τοῦ κειμένου ἦταν τότε ἓνας νεαρός, φοιτητῆς ἀκόμη, ὁ ὅποιος εἶχε γαλουχηθεῖ κυρίως μὲ τὴν ρουμανικὴ παιδεία. Ἡ πρώτη πληροφορία ἐλπίζω νὰ ἀρκεῖ γιὰ νὰ συγχωρηθοῦν οἱ ἀτέλειες καὶ οἱ ἀφέλειες τοῦ ἄρθρου· ἡ δεύτερη, δεδομένου δὲ καὶ τοῦ κοινοῦ στοῦ ὁποῖον ἀπηυθύνετο ἀρχικὰ τὸ κείμενο, ἐξηγεῖ γιὰ ποιὸν λόγο τὸ σύστημα ἀναφορᾶς στοῦ ὁποῖον ἐπιχειρεῖται ἡ παρουσίαση τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργου εἶναι κατὰ προτίμηση ἡ ρουμανικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση. Πέραν αὐτοῦ θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω λίγα ἀκόμη πράγματα, βιωματικοῦ χαρακτήρα, γιὰ τὴν ἀτμόσφαιρα καὶ τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς, πὺ ἴσως πέρασαν καὶ στὶς σελίδες μου, μιὰ καί, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ortega y Gasset, «ἐγὼ εἶμαι ἐγὼ καὶ οἱ περιστάσεις μου».

Μοῦ εἶχε ἀναθέσει τὴν συγγραφὴ τοῦ ἐν λόγῳ ἄρθρου ὁ ἀείμνηστος Ρουμάνος σοφὸς Constantin Noica, ἐν εἵδει προετοιμασίας γιὰ τὴν μετάφραση τοῦ ἔργου στὰ ρουμανικά, πὺ θὰ πραγματοποιοῦσα σὲ λίγα χρόνια (Βουκουρέστι, ἐκδόσεις Univers, 1974). Ὁ Noica ὑπῆρξε ἀστέρας πρώτου μεγέθους στὴν πλειάδα τῆς λαμπρῆς νέας γενιᾶς τοῦ Μεσοπολέμου στὴν χώρα του, ἀπὸ τὴν ὁποία, ἀργότερα, μεσουράνησαν σὲ ἄλλους γλωσσικοπολιτισμικοὺς χώρους ἓνας Emil Cioran ἢ ἓνας Mircea Eliade. Ἀντίθετα ὅμως ἀπὸ τοὺς δύο ὁμηλίκους καὶ φίλους του, ἐπέλεξε μετὰ τὸ 1944 νὰ παραμείνει στὴν χώρα καὶ νὰ συμμερισθεῖ τὶς τύχες τοῦ λαοῦ του, πὺ στὴν Γιάλτα εἶχε ἐγκαταλειφθεῖ στοῦ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἢ μᾶλλον τοῦ ξένου δυνάστη. Γνώρισε λοιπὸν τὰ κολαστήρια τοῦ κόκκινου φασισμού καὶ τὴν καθημερινὴ κόλαση πὺ ἦταν ἡ ζωὴ τοῦ καθενὸς καὶ τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἰδιαίτερα στὴν κομμουνιστικὴ Ρουμανία. Ἐπέζησε ὅμως καὶ σωματικὰ καὶ πνευματικὰ ἐπειδὴ ἔκανε δικό του, μέχρις ἐσχάτων, τὸ ἀρχαῖο ἐκεῖνο

ρητό: «Φιλοσοφία βίου κυβερνήτης». «Ἐλεύθερος» πιά, κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσαετία τῆς ζωῆς του, ἐπιδόθηκε σὲ μιὰν ἐνασχόληση ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν πιὸ ὑψηλὴ καὶ εὐγενικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ ρητοῦ αὐτοῦ: στὴν πολιτιστικὴ «προπόνηση» (ὅπως τοῦ ἄρεσε νὰ λέει) ὀρισμένων φερέλπιδων νέων ποὺ ὁ νοῦς τους δὲν εἶχε ἐξ ὀλοκλήρου διαβρωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπίσημη «σοσιαλιστικὴ» παιδεία. Τὸ ἔκανε μὲ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ μὲ γερμανικά, ὡς ἀπαραίτητα σύνεργα γιὰ τὴν πρόσβαση στὶς αὐθεντικὲς πηγὲς τῆς γνώσεως, μὲ Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Κάντ καὶ Ἑγέλο, τὸ ἔκανε κυρίως μὲ ἀγάπη, μὲ πολλὴν ἀγάπη: μὲ «φιλία» καὶ φιλο-σοφία.

Οἱ καρποὶ τῆς «Σχολῆς Noica» ἀρχίζουν ἤδη νὰ φαίνονται, καὶ θὰ φαίνονται ὅλο καὶ περισσότερο στὴν πατρίδα του ποὺ ὁδεύει σήμερα στὸν ἐπώδυνο δρόμο γιὰ τὴν ἐλευθερία, καθ' ὅτι καὶ ὄνομα ἔχουν ἀποκτήσει καὶ ὑπόσταση. Οἱ καρποὶ αὐτοὶ λέγονται: Andrei Plesu, θεωρητικὸς τῶν Καλῶν τεχνῶν καὶ πρῶτος μετεπαναστατικὸς Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ τῆς Ρουμανίας· Victor Ieronim Stoichitǎ, τεχνοκριτικὸς ἐπίσης καὶ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου, ποὺ ἓνα ἀπὸ τὰ βιβλία του μεταφράσθηκε καὶ στὴν Ἑλλάδα (*Μανιερισμὸς καὶ τρέλλα. Ἡ περίπτωση Pontormo*, Ἀθήνα, Νεφέλη, 1982)· Sorin Vieru, ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀξιόλογους λογικοὺς τῆς Ρουμανίας· Thomas Kleininger, μεταφραστὴς τοῦ Heidegger στὰ ρουμανικά· καὶ κυρίως, *primus inter pares*, Gabriel Liiceanu, συγγραφέας μιᾶς βαρυσήμαντης πραγματείας περὶ τραγικοῦ «ὡς φαινομενολογίας τοῦ πέρατος καὶ τῆς ὑπερβάσεως», ἀπὸ τὶς γλαφυρότερες μελέτες ποὺ ἔχουν γραφεῖ διεθνῶς γύρω ἀπὸ τὸ ἐν λόγῳ θέμα. (Ἐπιπλέον, μὲ τοὺς τρεῖς τελευταίους, καὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους, σήμερα ἡ φιλοσοφία κατέβηκε στοὺς δρόμους καὶ τὶς πλατεῖες τοῦ Βουκουρεστίου καὶ μετέχει στοὺς ἀγῶνες γιὰ οὐσιαστικὸ ἐκδημοκρατισμὸ τῆς Ρουμανίας).

Ὁ γράφων ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς νέους (δυστυχῶς ὅμως ὄχι ἀπὸ τοὺς πλέον ἐπιμελεῖς), ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὴν ἄτυπη τούτη σχολή. Ὁ Noica μὲ προέτρεψε λοιπὸν νὰ ἐπιχειρήσω τὸν σχολιασμὸ καὶ κατόπιν τὴν μετάφραση τοῦ ἔργου ποὺ πραγματεύεται τὸ ἀκόλουθο ἄρθρο, γιὰ διάφορους λόγους. Πρῶτον ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ἔτρεφε βαθειὰ καὶ θερμὴ συμπάθεια γιὰ τὴν νέα Ἑλλάδα (εἶχε μάλιστα καὶ ἑλληνικὲς ρίζες). Δεύτερον γιατί εἶχα τὸ προνόμιο νὰ γνωρίζω τὴν νέα ἑλληνικὴ (ποὺ εἶναι μητρικὴ μου γλῶσσα). Τρίτον καὶ κυριότερον, σύμφωνα μὲ τὸ «πρόγραμμά» του, τὸ ὁποῖο μεριμνοῦσε νὰ τὸ προσαρμόσει στὴν προσωπικότητα καὶ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἐκάστοτε μαθητοῦ, ἐπειδὴ τὸ ἐγχείρημα αὐτὸ θὰ «διόρθωνε» καὶ θὰ ἀναπλήρωνε τὰ κενὰ τῆς ὥς τότε σχεδὸν ἀποκλειστικὰ φιλολογικῆς παιδείας μου. Κατὰ πόσον ἐπέτυχε τὸ «παιδευτικὸ» ἐγχείρημα τοῦ Noica στὴν περίπτωσή μου, θὰ τὸ κρίνει ὁ ἀναγνώστης, ποὺ θὰ ἔχει τὴν ὑπομονὴ καὶ τὴν ἐπιείκεια

νά διαβάσει τὸ ἀκόλουθο κείμενο. Τὸ ἀντιγράφω ἐν συνεχείᾳ χωρὶς ἄλλη παρέμβαση ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητη —καὶ μοιραία— ποὺ προϋποθέτει ἡ διαδικασία μεταγλωττισμοῦ. (Προσπαθῶ μάλιστα —πρὸς χάριν τῆς «ἱστορικῆς» αὐθεντικότητος— νὰ διατηρήσω ἀκόμη καὶ τὸ κάπως στομφῶδες ὕφος του).

Ὁ καθηγητὴς Εὐάγγελος Ι. Μουτσόπουλος, τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ποὺ σὲ ἡλικία μόλις 41 ἐτῶν εἶναι συγγραφέας ἐντυπωσιακοῦ ἀριθμοῦ ἐργασιῶν σὲ ὅλους σχεδὸν τοὺς τομεῖς τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνας (μὲ ἔκδηλες ὅμως προτιμήσεις γιὰ τὴν αἰσθητική), δικαίως θεωρεῖται ὡς μία ἀπὸ τὶς πλέον ἐξέχουσες μορφές τῆς σημερινῆς πολιτισμικῆς ζωῆς στὴν Ἑλλάδα. Μεταξὺ τῶν τελευταίων βιβλίων του εἶναι καὶ αὐτὸ ποὺ τιτλοφορεῖται: *Αἱ αἰσθητικαὶ κατηγορίαι. Εἰσαγωγή εἰς μίαν ἀξιολογίαν τοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου* (Ἀθήνα 1970), μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἀσχοληθοῦμε στὴν ἀκόλουθη παρουσίαση. Εἴχαμε τὴν εὐχάριστη ἐκπληξὴ νὰ βροῦμε στὶς σελίδες του τὴν ἔκφραση ἐνὸς πανεπιστημιακοῦ πνεύματος μὲ τὴν ἀνώτερη σημασία τῆς λέξεως, δηλαδὴ μιὰ διόλου ἐπιδεικτικὴ πολυμαθία ποὺ συμβαδίζει μὲ τὴν χωρὶς καθόλου ἐκζήτηση, πρωτοτυπία, γλαφυρότητα καὶ ἀποφασιστικότητα στὴν ὀριοθέτηση τοῦ ἀντικειμένου, δίπλα στὴν λεπτὴ αἴσθησις τῆς ἀποχρώσεως ποὺ δὲν τὸν ἐγκαταλείπει ποτέ· κοντολογίᾳ μιὰ σειρά ἀπὸ ἀρετὲς ποὺ στὸν ρουμανικὸ πολιτισμικὸ χῶρο εἴχαμε συνηθίσει νὰ τὶς συναντοῦμε μόνο στὸν Tudor Vianu¹.

Πρὶν προχωρήσουμε σὲ κάθε ἄλλου εἶδους ιδέες, θὰ ἦταν ἴσως χρήσιμο νὰ ἀναρωτηθοῦμε πόσο ἐπίκαιρο μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα ἔργο γύρω ἀπὸ τοῦτο τὸ θέμα, μὲ ἄλλα λόγια τί σημασία ἔχει σήμερα, γιὰ μᾶς, ἡ προβληματικὴ τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν; Ὁ Croce ἀκόμη, σὲ μιὰ πολεμικὴ τοποθέτηση ἀπέναντι στὴν θεωρία τῆς *Einfühlung*, θεωροῦσε τὶς κατηγορίες ὡς «ψευδο-αἰσθητικὲς ἔννοιες» καὶ τὶς ἐκτόπιζε στὴν σφαῖρα τῆς ψυχολογίας (βλ.: *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, Bari, Laterza e figli, 1965, κεφ. XII). Ἀπὸ ἄλλη ιδεολογικὴ σκοπιά, ὁ σύγχρονος

1. Ὁ Tudor Vianu (1897-1965) εἶναι «πατέρας» καὶ θεμελιωτὴς τῆς φιλοσοφικῆς αἰσθητικῆς, μὲ τὴν νεώτερη σημασία τῆς λέξεως, στὴν Ρουμανία. Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βουκουρεστίου, ὑπῆρξε ὁ *maître à penser* γιὰ ἀρκετὲς γενιὲς Ρουμάνων διανοουμένων καί, μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα του καλλιέργησε τὸ πνεῦμα στοὺς μαθητὲς του, καὶ στοὺς μεταγενέστερους, ποὺ δὲν γνώρισαν τὴν ζωντανὴν παρουσίαν του. Ἡ μνημειώδης *Αἰσθητικὴ* του δημοσιεύθηκε μεταξὺ 1934 (α' τόμος) καὶ 1936 (β' τόμος) καὶ παραμένει μέχρι σήμερα ἓνα ἀπαραίτητο ἔργο ἀναφορᾶς γιὰ ὁποιονδήποτε ἀσχολεῖται μὲ τὸ ἐν λόγω γνωστικὸ ἀντικείμενο στὴν Ρουμανία. Ὁ Vianu συνεισέφερε ἐπίσης, ἀποφασιστικὰ στὴν θεμελίωση καὶ τὴν ἀνάπτυξη καὶ ἄλλων ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν, στὴν χώρα του, ὅπως ἦταν ἡ συγκριτικὴ γραμματολογία, ἡ ὕφολογία κ.λπ.

δομισμός (ή «στρουκτουραλισμός») υίοθετεῖ ἐπίσης αὐτὴ τὴν ἄρνηση ὑπὸ τὴν πιὸ ἀκραία μορφή της, δηλαδή τὸ θέμα τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν ἀποσιωπᾶται ἐξ ὁλοκλήρου. Τὸ γενικότερο πλαίσιο τῆς ἀρνήσεως ἀξίζει νὰ ἐξετασθεῖ ἀναλυτικότερα.

Ἀφ' ἐνὸς μὲν, σὲ μία καὶ τὴν αὐτὴ αἰσθητικὴ κατηγορία μετέχουν ἀπὸ ἔργα τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σὲ τέχνες διαφορετικές, ἕως καὶ φαινόμενα φυσικά, ἠθικά κ.ο.κ. Ἔτσι, ἡ ἔρευνα στὸν τομέα αὐτὸν ὀφείλει νὰ διεξαχθεῖ μὲ μιὰ συνθετικὴ προοπτικὴ, ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς *φιλοσοφικῆς αἰσθητικῆς*. Ἀφ' ἑτέρου δέ, ἡ χαρακτηριστικὴ στάση τοῦ «ὀρθόδοξου» δομισμοῦ εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς προσανατολισμὸς τοῦ πρὸς τὴν διάσταση τοῦ ἐνυπάρχοντος (“immanence”, “immanentisme”), πράγμα ποὺ προϋποθέτει μιὰν ὀπτικὴ γωνία πρόδηλα ἀναλυτικὴ. Τούτῃ ἡ στάση ἔχει ὡς ἐπακόλουθο ὅχι μόνο τὴν παραίτηση ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία τῆς Τέχνης ἐν γένει, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τὴν ἄρνηση τῶν συνθέσεων στὸ ἐπίπεδο μιᾶς συγκεκριμένης τέχνης (πραγματεῖες ὅπως ἡ *Theory of Literature* τῶν Wellek καὶ Warren ἀποτελοῦν ἐξαιρέσεις). Ἡ μὲν φιλοσοφικὴ προσέγγιση πρέπει νὰ εἶναι ἐπαγωγικὴ (“deductive”) καὶ ἐρμηνευτικὴ, ἡ δὲ δομικὴ εἶναι ἀναγωγικὴ («inductive») καὶ περιγραφικὴ (κι αὐτό, προφανῶς, ἀποτελεῖ θετικιστικὸ ὑπόλειμμα). Οἱ μόνες εὐρύτερες σφαῖρες ποὺ προσεγγίζει ὁ δομισμός —λόγω τῆς συγγενείας του μὲ τὴν παλιὰ Ρητορικὴ— εἶναι ἐκεῖνες τῶν γενῶν καὶ τῶν εἰδῶν, δηλαδή τῶν ἱστορικὰ διαμορφωμένων καὶ καθορισμένων ἐκείνων μορφῶν ὑπὸ τις ὁποῖες οἱ αἰσθητικὲς κατηγορίες ὑλοποιοῦνται ἐν μέρει καὶ ἀτελῶς. Τὰ τρωτὰ σημεῖα μιᾶς τέτοιας στάσεως φαίνονται πολὺ καθαρὰ σὲ ἓνα ἔργο σὰν τὴν *Introduction à la littérature fantastique* (Παρίσι, Seuil, 1970) τοῦ Tzvetan Todorov ὅπου ὁ συγγραφέας, μεταβάλλοντας τὴν κατηγορία τοῦ φανταστικοῦ σὲ γένος τῆς λογοτεχνίας, ὀδηγεῖται ὅχι μόνο στὸν ὑπερβολικὸ περιορισμὸ τῆς σφαίρας του, ἀλλὰ ἐπίσης στὴν καταδίκη του (ὡς γένους) σὲ ἐξαφάνιση.

Ἡ ὕπαρξη τοῦ ἀδιεξόδου αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ ἐπισημαίνει τὸν ἐπικαιρὸ καὶ ἀναγκαῖο χαρακτήρα τοῦ προβληματισμοῦ γύρω ἀπὸ τις αἰσθητικὲς κατηγορίες καὶ κατ' ἐπέκταση γύρω ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴ αἰσθητικὴ. Προσωπικά, θεωροῦμε ὅτι μιὰ λύση ἐν προκειμένῳ θὰ μπορούσε νὰ ἐντοπισθεῖ στὸ σημεῖο συγκλίσεως μεταξὺ τῆς δομικῆς καὶ τῆς σημειολογικῆς προοπτικῆς. Συγκεκριμένα, νομίζουμε ὅτι ἡ ἐξέταση τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν εἶναι θεμιτὴ, ἀπὸ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως, στὰ πλαίσια τῆς *πραγματιστικῆς* («pragmatics»· βλ. Σωτῆρη Δημητρίου: *Λεξικὸ ὄρων* (2). *Ἐπικοινωνίας καὶ σημειωτικῆς ἀνάλυσης*, Ἀθήνα, ἐκδόσεις Καστανιώτη, 1980), ποὺ σημαίνει τὴν σχέση ἀνάμεσα στὸ σημεῖο καὶ τοὺς χρήστες του, δηλαδή ἀποτελεῖ τὸν κατ' ἐξοχὴν χῶρο τῆς ἐρμηνείας.

Χωρίς νὰ θέτει τὸ πρόβλημα ἀκριβῶς στοὺς ἴδιους ὅρους, ὥστόσο τὸ βιβλίο τοῦ κ. Μουτσόπουλου φαίνεται νὰ προσανατολίζεται σὲ μιὰ κατεύθυνση ἀνάλογη. Ἄς δοῦμε ὅμως πῶς θεμελιώνεται ἡ ἔρευνά του ἀπὸ τὶς πρῶτες ἤδη παραγράφους: «Ἐάν, ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως, ὡς ἀντικείμενον θεωρήσωμεν πᾶν ὅ,τι διὰ τὴν συνείδησιν ἀποτελεῖ ἐξωτερικὸν ἢ καὶ ἐσωτερικὸν στόχον ἀναφορᾶς, συνεπῶς δὲ καὶ βιωματικῆς ἐμπειρίας· ἐὰν ἐν τῇ αὐτῇ τάξει ἰδεῶν, ὡς αἰσθητικὸν ἀντικείμενον ὀρίσωμεν ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον, συναντώμενον ἐν τῇ φύσει ἢ ἐν τῇ τέχνῃ ἢ καὶ αὐτόχρημα δημιουργούμενον, δι' ἐκπηδήσεως ἐκ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ καλλιτέχνου, δύναται, μέσῳ τῶν αἰσθητῶν αὐτοῦ χαρακτήρων, νὰ προκαλέσῃ τὴν ἰδιότυπον ἐκείνην ἐμπειρίαν τὴν συνισταμένην εἰς τὴν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως βίωσιν, δι' ἀνταποκρίσεώς της πρὸς μίαν δομικὴν καὶ μορφικὴν ὀργάνωσιν, ἐντόνου τινὸς συναισθήματος ἱκανοποιήσεως καὶ εὐφροσύνης· καὶ ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὸ τοιοῦτον αἰσθητικὸν ἀντικείμενον, πέραν μιᾶς ἀσαφοῦς θυμικῆς ἐκτιμήσεως, εἶναι προσέτι ἐπιδεκτικὸν μιᾶς ἐλλόγου διαθέσεως πρὸς ἀπόδοσιν εἰς αὐτὸ μιᾶς συγκεκριμένης διὰ τὴν ὑπαρξιν σημασίας, ἥτοι μιᾶς ἀξίας ἐν τῇ ὁποίᾳ νὰ ἐξαντικειμενίζεται ἡ συνειδησιακὴ προθετικότης, τότε εἶναι προφανὲς ὅτι καθίσταται δυνατὴ ἡ συγκρότησις ὁλοκλήρου ἀξιολογίας τοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου, ἥτοι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἑνὸς συστήματος ἀξιῶν δι' ὧν ἡ συνείδησις νὰ εἶναι εἰς θέσιν πληρέστερον νὰ θεμελιώσῃ τὰ παντοῖα αἰσθητικὰ ἀντικείμενα ὡς τοιαῦτα, ἐν ταύτῳ δὲ καὶ ἑαυτὴν ὡς συνείδησιν αἰσθητικὴν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μιᾶς εἰς δεύτερον βαθμὸν λειτουργούσης φιλοσοφικῆς θεωρήσεως τοῦ συστήματος τούτου. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, τὰ μέσα δι' ὧν προσδιορίζεται ἡ ἰδιαιτέρα φύσις ἑνὸς αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου εἶναι αἱ αἰσθητικαὶ κατηγορίαι λαμβανόμεναι εἰς μὲν τὴν πρώτην ὡς ἀξίαι καθαραί, εἰς δὲ τὴν δευτέραν, ὡς νοητικαὶ σχέσεις ἀναφερόμεναι εἰς ἐκεῖνο» (σσ. 7-8). Ἀντιγράψαμε τὸ μακροσκελὲς αὐτὸ χωρίο διότι βρίσκουμε ἐδῶ νὰ συνοψίζεται ὅχι μόνον ἡ ἀντίληψη τοῦ καθηγητοῦ Μουτσόπουλου περὶ αἰσθητικῶν κατηγοριῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ γενικότερη θεωρητικὴ βάση στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ ἐν λόγῳ ἀντίληψη. Πρόκειται λοιπὸν γιὰ τὸν ἀπόλυτα *πρωταρχικὸ ρόλο* ποὺ ἀπονέμεται *στὴν ἐρμηνεία*, γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι, ὅπως θὰ λέγαμε ἐμεῖς, οἱ αἰσθητικὲς κατηγορίαι διαμορφώνονται στὸ ἐπίπεδο τῆς πραγματιστικῆς τοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου. Γιὰ τὸν κ. Μουτσόπουλο τὸ ἀντικείμενον ἀποτελεῖ ἓνα στόχο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν συνείδηση· ἡ δὲ ἀναφορὰ αὕτη μπορεῖ νὰ ἐμφανισθεῖ καὶ ὡς βίωμα, ὡς ἐμπειρία. Τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς κλάσεως τῶν αἰσθητικῶν ἀντικειμένων εἶναι ἡ ἱκανότητά τους νὰ προκαλέσουν ἓνα συγκεκριμένο εἶδος *συγκινήσεως*. Ἡ ἀξία ἀποτελεῖ μιὰ συγκεκριμένη σημασία γιὰ τὴν συνείδηση, στὴν ὁποία «ἐξαντικειμενίζεται» ἡ *συνειδησιακὴ*

προθετικότητα καὶ ποὺ ἀποδίδεται στὸ ἀντικείμενο ἀπὸ κάποια «ἔλλογο διάθεση» τῆς ἰδίας συνειδήσεως. Ἐν συνεχείᾳ διαπιστώνουμε ὅμως ὅτι ἡ ἑρμηνευτικὴ πράξις ἀποδόσεως κάποιας ἀξίας δὲν παραμένει οὐδέτερη ἀπέναντι στὸ καθαυτὸ ἀντικείμενο· διαμέσου ἐνὸς συστήματος ἀξιῶν (= τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν) ἡ συνείδηση θεμελιώνει τὰ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα σὰν τέτοια, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο, παράλληλα, θεμελιώνει καὶ τὸν ἑαυτὸ της ὡς αἰσθητικὴ συνείδηση. (Παρατηροῦμε παρεμπιπτόντως ὅτι καὶ στὴν συνείδηση ἀποδίδεται τὸ καθεστῶς τοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου).

Ἄς δοῦμε τώρα ποιά εἶναι τὰ ἐπακόλουθα τῆς θεωρητικῆς αὐτῆς τοποθετήσεως στὸ σύνολο τοῦ ἔργου. Δεδομένων τοῦ καθεστῶτος καὶ τῆς γενέσεως τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν, ὡς ἀξιῶν, ὅπως διατυπώνονται στὸ προηγούμενο παράθεμα, τουλάχιστον γιὰ ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτὲς μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε —μὲ τὰ λόγια τοῦ Tudor Vianu— ὅτι «ὅποιαδήποτε ἀπὸ τὶς ἔννοιες αὐτὲς κινητοποιεῖ ἀναπαραστάσεις μεταφυσικῆς καὶ ἠθικῆς φύσεως» (*Estetica —Αἰσθητική—, Editura pentru literatură*, Βουκουρέστι, 1968, σ. 373). Ὅτι ὁ παραλληλισμός μας δὲν εἶναι αὐθαίρετος μᾶς τὸ ἀποδεικνύει ὁ ἴδιος ὁ Ἑλλήν θεωρητικός, ὅταν διακρίνει ἀνάμεσα στὶς «προσδιοριστικὲς κατηγορίες» τὴν κλάση τῶν τυπολογικῶν ἢ ἠθικο-αισθητικῶν (βλ. & 23, σσ. 55 κ.ἐξ.). Στὴν ἴδια σειρὰ ἰδεῶν μποροῦμε νὰ ἀναφέρουμε καὶ ἄλλες διατυπώσεις τοῦ συγγραφέως. Ἔτσι, γιὰ τὸν Ἑλληνα φιλόσοφο, «Ἀρνητικότης καὶ ὑπερβατικότης ὑπὸ τὴν ὥς ἄνω σημασίαν ἀποκαλύπτονται οἱ κυριώτεροι τῶν χαρακτήρων τοῦ ὑψηλοῦ, συναντῶντες τὴν ιδιότυπον αὐτοῦ ὑπερθετικότητα ἢ ὁποία συντελεῖ εἰς μίαν μυστικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν αἰσθητικῶν συνειδήσεων πρὸς τὸ κοσμικὸν θαῦμα» (σ. 32). Παρόμοιοι ἰσχυρισμοὶ μᾶς θυμίζουν τὴν ἰδέα τοῦ Vianu ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ὑψηλοῦ, μὲ τὴν νεώτερη σημασία του, ἐμφανίζεται παράλληλα μὲ τὴν γέννηση τῶν ἀντιλήψεων περὶ ἀπείρου, καθὼς τὸ αἶσθημα τοῦ ὑψηλοῦ «ἀντήχησε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ψυχὴ τῶν ἀστρονόμων φιλοσόφων τῆς Ἀναγεννήσεως... ἐνῶ αὐτοὶ περιεργάζοντο τὴν ἀπεραντοσύνη τοῦ ξάστερου οὐρανοῦ γιὰ τὴν ὁποία, χαρακτηριστικὰ ὁ Immanuel Kant δὲν ἔβρισκε ἄλλο ἀνάλογο παρὰ μόνον τὸν ἠθικὸ νόμο ποὺ βρίσκεται στὰ βάθη τῆς ἀνθρώπινης συνειδήσεως» (ὅπ. παρ., σσ. 372-373).

Ἐδῶ πρέπει ὅμως νὰ σταματήσῃ ὁ παραλληλισμός μας μεταξὺ τῶν δύο συγγραφέων. Γιὰ τὸν Vianu, οἱ αἰσθητικὲς κατηγορίες εἶναι ἀπλὲς «παράλλαγες» ἢ «τροποποιήσεις τοῦ ωραίου». Ἡ γένεση, λ.χ., τῆς κατηγορίας τοῦ ὑψηλοῦ, ὅπως περιεγράφη προηγουμένως, μᾶς φέρνει στὸ νοῦ τὴν ἰδέα τοῦ φυσικοῦ ωραίου, καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ μόνον ἀρκεῖ γιὰ νὰ τὴν καταστήσῃ ὑποπτη. Διότι, γιὰ τὸν Ρουμάνο αἰσθητικὸ, «ἡ αἰσθητικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ καλλιτεχνικοῦ ωραίου» (ὅπ. παρ., σ. 9) καὶ «μεταξὺ τῆς ὁμορφιάς

τῆς Τέχνης καὶ ἐκείνης τῆς φύσεως ὑπάρχει πλήρης ἑτερογένεια» (αὐτόθι). Ἐξ ἄλλου, ὁ Vianu τοποθετεῖ τὶς μεταφυσικὲς καὶ ἠθικὲς ἀναπαραστάσεις τὶς ὁποῖες χειρίζονται οἱ αἰσθητικὲς κατηγορίες, στὴ ζώνη τοῦ ἑτερόνομου περιεχομένου τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου. Κατὰ συνέπεια, ὁ συγγραφέας διερωτᾶται ἐὰν μιὰ σύγχρονη πραγματεία περὶ αἰσθητικῆς ὀφείλει πλέον νὰ ἀσχολεῖται μὲ αὐτές, ἐκτὸς πάλι ἂν εἶναι μόνο γιὰ νὰ τὶς ἐκτοπίσει ἀπὸ τὴν παλιὰ προνομιοῦχο θέση πὺ κατεῖχαν στὴν ἐποχὴ τοῦ ἰδεαλισμοῦ» (ὅπ. παρ., σ. 366).

Στὸν Εὐ. Μουτσόπουλο οἱ αἰσθητικὲς κατηγορίες εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ἀξίες πὺ διαμορφώνονται στὸ πεδίο τῆς ἐρμηνείας τοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου καὶ πὺ συγκροτοῦν ἓνα σύστημα, ἐνῶ ὁ ἀντικειμενικὸς πανταχοῦ παρὼν χαρακτήρας τοὺς ἔπεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν ἐξ ἴσου σὲ ἓνα φυσικὸ, ἓνα καλλιτεχνικὸ ἢ ἓνα συνειδησιακὸ ἀντικείμενο, τὰ ὁποῖα, σὲ ὁρισμένες συνθῆκες θεωροῦνται ὡς αἰσθητικὰ ἀντικείμενα. Γιὰ τὴν κάθε κατηγορία, καὶ κυρίως γιὰ τὸ ὠραῖο (βλ. § 6-7, σσ. 19-23), ὁ συγγραφέας δὲν λησμονεῖ νὰ ἐπισημάνει ὅτι ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς Τέχνης, ὅτι ὑπάρχει ἐπίσης στὴν φύση, στὰ προϊόντα τῆς τεχνικῆς κ.λπ. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἠθικὴ χροιά πὺ κατέχουν ὁρισμένες κατηγορίες δὲν τὶς ἀποβάλλει ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ ἔργου τέχνης, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ κ. Μουτσόπουλος θεωρεῖ, μαζὶ μὲ τὸν M. de Wulf, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀποκτᾶ στὴν Τέχνη αἰσθητικὴ ἀξία (βλ. § 23, σημ. 1). Τέλος, ὅλες οἱ κατηγορίες ἔχουν τὴν ἴδια ἀπολύτως σπουδαιότητα: δὲν μποροῦμε ἐπ' οὐδενὶ νὰ τὶς ἱεραρχήσουμε καὶ ἐπομένως οὔτε νὰ τὶς ὑπαγάγουμε στὸ ὠραῖο, ὡς «παραλλαγές» του. Γιὰ ὅλους τοὺς ὡς ἄνω λόγους, ἡ προβληματικὴ τῶν κατηγοριῶν ἀποτελεῖ, γιὰ τὸν Ἑλληνα συγγραφέα, ἓνα ἀπὸ τὸ κυριότερα καὶ τὰ πλέον θεμιτὰ θέματα ἔρευνας γιὰ τὴν φιλοσοφικὴ αἰσθητικὴ.

Ἡ βαρυσήμαντη θέση, πὺ κατέχει ἡ ἐρμηνεία στὴν οἰκονομία τοῦ αἰσθητικοῦ συστήματος τοῦ καθηγητοῦ Μουτσόπουλου, διαφαίνεται καὶ σὲ ἄλλο ἐπίπεδο. Εἶδαμε ὅτι γιὰ τὸν συγγραφέα τὸ ἀντικείμενο δὲν εἶναι παρὰ ἓνα σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς συνειδήσεως· ὅτι ἐνδέχεται νὰ βρῖσκεται καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς συνειδήσεως· καὶ τέλος ὅτι ἡ ἴδια ἡ συνείδηση, μὲ τὴν ιδιότητα τῆς αἰσθητικῆς συνειδήσεως, ἀποτελεῖ αἰσθητικὸ ἀντικείμενο (θεμελιωμένο, ὅπως καὶ τὰ ὑπόλοιπα, μέσω τοῦ ἀξιολογικοῦ συστήματος τῶν κατηγοριῶν). Οἱ ὡς ἄνω προϋποθέσεις ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἐπαγάγουμε ἀπὸ αὐτὲς τὴν κατ' ἀρχὴν ταύτιση τῆς δημιουργίας μὲ τὴν πράξη τῆς λήψεως τοῦ καλλιτεχνικοῦ μηνύματος. Πράγματι, ἀναφερόμενος σὲ μιὰ συγκεκριμένη μορφή τῆς πράξεως αὐτῆς, ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ μουσικὸς ἐκτελεστής, χειροκροτούμενος ὑπὸ τοῦ κοινοῦ διὰ δεξιοτεχνίαν κα ὑπερνίκησιν πολυαρίθμων τεχνικῶν δυσκολιῶν, εὐρίσκεται πλησιέστε-

ρον πρὸς αὐτὸ ἢ ὁ συνθέτης τοῦ ἔργου. Παρεμβαλλόμενος μεταξὺ τῶν δύο τούτων παραγόντων, ὁ ἐκτελεστής καθίσταται αὐτόχρημα δημιουργός» (σ. 95). Ἄν καὶ τὸ σκεπτικό του ἐν προκειμένῳ διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Croce (δεδομένου ὅτι ὁδηγεῖται στὸ προηγούμενο συμπέρασμα ἐξετάζοντας τὸν ἐπίπονο —«ἐργώδη»— χαρακτήρα τῆς δημιουργίας καὶ τὸ θέμα τῆς Τέχνης ὡς ἐργασίας), ὁ Εὐ. Μουτσόπουλος προσεγγίζει σὲ βαθμὸ αἰσθητὸ τὴν ἀνάλογη ταύτιση ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος: «ἡ δραστηριότητα τῆς κρίσεως, ἡ ὁποία ἐκτιμᾷ καὶ ἀναγνωρίζει τὸ ὥραϊο ταυτίζεται μὲ ἐκείνη ποὺ τὸ παράγει... Ἡ δραστηριότητα κρίσεως ὀνομάζεται *αἰσθητήριο* ("gusto"): ἡ παραγωγικὴ δραστηριότητα ὀνομάζεται *διάνοια* ("genio"): ἡ διάνοια καὶ τὸ αἰσθητήριο εἶναι οὐσιαστικὰ ταυτόσημα» (*Estetica*, κεφ. XVI). Ἡ ἐκτέλεση στὸν πρῶτο, τὸ αἰσθητήριο στὸν δεύτερο εἶναι καὶ τὰ δύο ὑποστάσεις τῆς τελικῆς φάσεως τῆς αἰσθητικῆς ἐπικοινωνίας, δηλαδὴ τῆς λήψεως καὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ μηνύματος. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε λήψη στὴν θεωρία τῆς ἐπικοινωνίας δὲν εἶναι, ἀπὸ ἀπόψεως τῆς γενικῆς θεωρίας τῶν σημείων ἢ σημειολογίας, παρὰ ἡ πραγματιστικὴ. Οἱ πρόσφατες ἔρευνες στὸν τομέα μιᾶς «αἰσθητικῆς τῆς ἀναγνώσεως» (ἢ προλήψεως) (Jauss καὶ ἡ Σχολὴ τῆς Κωνσταντίας· J.M. Castellet), καθὼς καὶ οἱ παλιότερες, τοῦ Μιχαὴλ Μπάχτιν, μοιάζουν νὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἰδέα τῆς ταυτίσεως αὐτῆς.

Ἐὰν τὸ σύστημα τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο θεμελιώνονται τὰ αἰσθητικὰ ἀντικείμενα παντὸς εἶδους, διαμορφώνεται στὴν διαδικασία τῆς ἐρμηνείας, ἐὰν ἐπίσης τούτῃ ἡ ἐρμηνεία ἔχει κατὰ κυριολεξία δημιουργικὸν χαρακτήρα, τότε ἡ ἀνάγνωση δὲν διατρέχει ἄραγε τὸν κίνδυνο τῆς αὐθαιρεσίας, ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει, τοῦ νὰ μὴ μπορούμε ἀνάμεσα σὲ δύο ἢ περισσότερες ἀναγνώσεις νὰ διακρίνουμε ποιά εἶναι ἡ πιὸ σωστή; Ὁ Εὐ. Μουτσόπουλος προλαμβάνει τὸν κίνδυνο αὐτὸν ἐπεξεργαζόμενος μιὰ *θεωρία τοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου*, ποὺ ἐνυπάρχει στὸ ἔργο του, καὶ ποὺ στηρίζεται στὴν *Φαινομενολογία τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας* τοῦ Mikel Dufrenne. Τὸ αἰσθητικὸ ἀντικείμενο καθορίζει ὁ ἰδιάζων τύπος ἐμπειρίας ποὺ προξενεῖ στὴν συνείδηση, δηλαδὴ μιὰ πράξη ἐρμηνευτικοῦ χαρακτήρα. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δὲν ἀφήνεται ὅμως στὴν τύχη: τὸ ἀντικείμενο εἶναι αὐτὸ πού, διὰ μέσου ὀρισμένων χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων του, *καθοδηγεῖ* (ἂν ὄχι καὶ χειραγωγεῖ) τὴν ἐντροπία τῆς ἀναγνώσεως. Τὸ αἰσθητικὸ συναίσθημα προξενεῖται ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀντικειμένου, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἀντιστοιχία μεταξὺ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς «δομικῆς καὶ μορφικῆς ὁργανώσεως» (σ. 7) τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου. Εἶναι αὐτὸ ποὺ θὰ ὀνομάζαμε τὸ *δομικὸ* κριτήριο στὴν ἀξιολογία.

Ἐπικαλούμενος ὅμως, ἐν συνεχείᾳ, τὴν ἀντιστοιχία, ἢ ἀνταπόκριση

τῆς μορφῆς πρὸς ἓνα συγκεκριμένο σκοπό, ὁ Ἑλλήν φιλόσοφος προσθέτει στὸ πρῶτο κριτήριό καὶ ἓνα λειτουργικό: «Ἡ παράλληλος ἐξέτασις μορφῶν λειτουργικῶν ὑπογραμμίζει καὶ τὸν παραλληλισμὸν τῆς παρουσίας τοῦ ωραίου ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ τέχνῃ. Διὰ τοὺς αὐτοὺς ἀκριβῶς λόγους ἐν πτηνὸν καὶ ἐν ἀεροπλάνον ἐν πτήσει, εἰς ἰχθὺς καὶ ἐν ὑποβρύχιον ἐν καταδύσει, ἱκανοποιοῦν αἰσθητικῶς, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς σκοπιμότητος τῆς μορφῆς των, σκοπιμότητος λειτουργικῆς... Βεβαίως, ἡ σκοπιμότης δὲν ἀποτελεῖ αἰσθητικὸν χαρακτήρα ἐν γένει. Ἡ λειτουργικὴ ὅμως σκοπιμότης, ὡς καὶ τὸ ἐπίπεδον πληρώσεώς της ἀποτελοῦν ἐνδείξεις περὶ τῆς ἐκφράσεως τῆς δομικῆς πραγματικότητος» (σσ. 22-23).

Τέλος, παρεμβαίνει ἐπίσης ἓνα κριτήριό τὸ ὁποῖο θὰ ὀνομάζαμε *προθεσιακό* καὶ ποὺ συνίσταται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ αἰσθητικὴ συνείδηση, ἐκείνη ποὺ κρίνει καὶ ἐρμηνεύει, θεμελιώνεται ἀπὸ τὴν *ἴδια* ἀξία στὴν ὁποία στηρίζεται τὸ ἀντικείμενο ποὺ ὑπάγεται σὲ ἐρμηνεία. Στὸ σημεῖο αὐτό, ὁ συγγραφέας αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ διευκρινίσει τὴν θέση του, προκειμένου νὰ κατοχυρώσει τὸν ἀνοικτὸ χαρακτήρα τῆς αἰσθητικῆς του. Ἡ ἔννοια τῆς προθετικότητας, ἐκτὸς τῆς συγκεκριμένης σημασίας ποὺ τῆς ἀποδίδει ἡ φαινομενολογία, ἐνδέχεται νὰ συνδυασθεῖ καὶ μὲ κάποιες παραδηλώσεις ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς *intentional fallacy* (*πλάνης τῆς προθετικότητας*) τὴν ὁποία δικαίως καὶ ὀρθῶς κατήγγειλε ἡ ἀμερικανικὴ *Νέα Κριτικὴ*, παραδηλώσεις ἀπὸ τίς ὁποῖες ὁ κ. Μουτσόπουλος διαχωρίζει μὲ σαφήνεια τὴν θέση του. Ἐτσι, μιλώντας γιὰ τὴν «λανθάνουσα» καὶ τὴν «πραγματοποιούμενη» μορφή τοῦ ἔργου τέχνης, ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει ὅτι ἡ πρώτη οὐδόλως πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἓνα εἶδος πλατωνικῆς ιδέας, παρ' ὅ,τι ἡ δεύτερη τείνει πρὸς αὐτήν, ἐν εἴδει ἀσυμπτώτου καμπύλης· τοῦναντίον ἡ δημιουργία συνίσταται στὴν ἀλληλεπίδραση τῶν δύο μορφῶν. Κατὰ συνέπεια, «πᾶν ὅ,τι ἀπομένει ἀπὸ τὴν περὶ προθετικότητος τῆς δημιουργίας ἄποψιν εἶναι ὅτι ἡ ἐν λόγῳ προθετικότης, ὅπωςδήποτε ἀναμφισβήτητος, καθίσταται συνειδητὴ καθ' ὃ μέτρον ἡ δημιουργία χωρεῖ πρὸς ὀλοκλήρωσιν» (σ. 94). Ὁ Εὐ. Μουτσόπουλος παραμένει λοιπὸν πιστὸς σὲ μία ὀρθολογιστικὴ ἀντίληψη περὶ τέχνης, καὶ κατὰ συνέπεια προσφεύγει στὴν ἔννοια τῆς προθετικότητας προκειμένου νὰ τονίσει τὸν ἐνσυνείδητο χαρακτήρα τῆς δημιουργικῆς πράξεως.

Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς σημασίας τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν —λ.χ. στὸν Croce ἢ στὸν Vianu— ἢ ἡ πλήρης ἀποποίηση τῆς προβληματικῆς αὐτῆς —ἀπὸ τοὺς θεωρητικοὺς τοῦ στρουκτουραλισμοῦ— ἦταν, σὲ σημαντικό βαθμό, καὶ μία ἀντίδραση στὴν δυσκαμψία ποὺ παρουσίαζαν συνήθως οἱ διάφοροι πίνακες τῶν κατηγοριῶν στὶς αἰσθητικὲς τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Στὴν δυσκαμψία αὕτη ἀνθίσταται καὶ ὁ κ. Μουτσόπουλος, προβάλλοντας τὴν

ιδέα μιᾶς «φιλελεύθερης», ἀνοικτῆς αἰσθητικῆς. «Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀντιστοιχίας τῆς μοναδικότητος ἐνὸς αἰσθητικοῦ ἀντικειμένου καὶ τῶν λεκτικῶν δυνατοτήτων προσδιορισμοῦ καὶ ἐρμηνείας αὐτοῦ, δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι πᾶν ἐπίθετον δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς δηλωτικὸν μιᾶς αἰσθητικῆς κατηγορίας, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ἡ κατηγορία αὕτη θὰ χαρακτηρίζῃ ἐν αἰσθητικὸν ἀντικείμενον» (σ. 10). Φυσικά, ἡ ἀκραία αὕτη λύση δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ διότι ἐνέχει τὸν κίνδυνο «ἐνὸς τελείου κατακερματισμοῦ τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριακῶν ἀποχρώσεων, συνεπαγομένου καὶ τὴν ἐπιθετοποίηση, ἥτοι τὴν ἀποκατηγοριοποίηση αὐτῶν» (σ. 10-11). Ἡ διαλεκτικὴ λύση ποὺ προτείνει ὁ συγγραφέας συνίσταται ἀφ' ἐνὸς στὴν διάκριση τῶν σπουδαιότερων κατηγοριῶν (σπουδαιότητα σημαίνει ἐδῶ ἀπλῶς συχνότητα ἐμφανίσεώς τους, καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἐκτίμηση) ἀφ' ἑτέρου στὴν αὐστηρὴ διάκριση «μεταξὺ κατηγοριῶν γνησίως αἰσθητικῶν καὶ κατηγοριῶν ἀναισθητικῶν» (σ. 13). Ἡ φιλελεύθερη αἰσθητικὴ τοῦ προϋποθέτει ἐπίσης τὴν *παραίτηση ἀπὸ κάθε ἀπόπειρα ἱεραρχήσεως*, δηλαδή ἀπὸ τὴν ἀπόδοση κάποιας προνομιακῆς θέσεως σὲ μία ἀπὸ τὶς κατηγορίες, συμπεριλαμβανομένου δὲ καὶ τοῦ ὡραίου. Ἡ κάπως εἰδικὴ θέση ποὺ κατέχει αὐτὸ στὸ σύστημα τοῦ Εὐ. Μουτσόπουλου ἔγκειται ἀπλῶς καὶ μόνο στὸ ὅτι οἱ ὑπόλοιπες αἰσθητικὲς κατηγορίες προβάλλουν «ἐπὶ κατηγοριακοῦ βάθους ὡραιότητος» (βλ. & 5, σ. 18 κ.ἐξ.). Γι' αὐτὸ ὁ συγγραφέας ἐπιλέγει νὰ ἀπεικονίσῃ τὶς κατηγοριακὲς ἀξίες μὲ ἓνα κυκλικὸ σχῆμα (ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸν Et. Souriau). «Τὸ σχῆμα τοῦτο παρουσιάζει τὸ βασικὸν πλεονέκτημα ὅτι, παρὰ τὴν θεμελιακὴν αὐτοῦ ὀργάνωσιν, ἐπιδέχεται παντοίας διευρύνσεις, καὶ ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀνοικτὸν εἰς πᾶσαν νέαν κατηγορίαν, ὡς ἀκριβῶς εἶναι ἀνοικτὸν καὶ ἐσωτερικῶς, στερούμενον παντὸς ἐρμητικοῦ χωρίσματος» (σ. 100). Στὴν κατεύθυνση αὕτη, θὰ λέγαμε ὅτι στὴν ὁμάδα ποὺ ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως προέρχεται ἀπὸ λογοτεχνικὰ εἶδη (βλ. & 16, σ. 41 κ.ἐξ.) ὅπωςδῆποτε θὰ ἔπρεπε νὰ ἐνταχθεῖ καὶ ἡ *λογοτεχνικότητα* (μὲ τὸν ἀτυχῆ αὐτὸν ὄρο μεταφράζουμε τὴν ἔννοια «literaturnost», τὴν ὁποίαν ἐπεξεργάσθηκαν καὶ μελέτησαν οἱ Ρῶσοι «φορμαλιστές»).

* * *

Ἡ ἀνάλυσή μας ἀπescόπησε κυρίως στὸ νὰ καταστήσει πιὸ ἐμφανεῖς τὴν τοποθέτηση καὶ τὶς θεωρητικὲς ἐπιλογὲς στὶς ὁποῖες βασίζεται ἡ πραγματεία τοῦ κ. Μουτσόπουλου, καθὼς καὶ τὶς «ἐκλεκτικὲς συγγένειες» ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὴν τοποθέτηση αὕτη καὶ μία πιθανὴ σημειολογικὴ κατεύθυνση στὸν χῶρο τῆς αἰσθητικῆς. Δὲν σταθήκαμε ἐπὶ μακρὸν στὴν

ανάλυση τῶν ἐπὶ μέρους συγκεκριμένων κατηγοριῶν, καὶ βεβαίως δὲν ἐξαντλήσαμε τὸν πλοῦτο ἰδεῶν καὶ ἀποχρώσεων τοῦ βιβλίου. Ὑπάρχουν, φυσικά, πολλές ἄλλες δυνατὲς ἀναγνώσεις, καὶ ἴσως καλύτερα θεμελιωμένες ἀπὸ τὴν δική μας. Διαπιστώνουμε μὲ μελαγχολία τὴν ἀτέλεια τοῦ ἐγχειρήματός μας, ὅπως ἄλλωστε καὶ κάθε ἄλλου κριτικοῦ ἐγχειρήματος. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ θελήσαμε νὰ τονίσουμε εἶναι ὅτι μιὰ ἐξέταση τοῦ «ἀκανθώδους» προβλήματος τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν θέτει ἐπὶ τάπητος τὶς βάσεις καὶ τὶς ιδέες τῆς φιλοσοφικῆς αἰσθητικῆς καὶ ὅτι ὁ κ. Εὐ. Μουτσόπουλος ἐξεπλήρωσε λαμπρὰ τὸ περίπλοκο καθῆκον ποὺ ἐπωμίσθηκε.

Ἐὰν σὲ τοῦτο προσθέσουμε καὶ τὴν λιτή, τὴν ἀττική θὰ λέγαμε κομψότητα τῆς γραφῆς, θὰ ἀντιληφθοῦμε ὅτι τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπαιτητική μὲν ἀλλὰ αὐθεντική ἀπόλαυση τοῦ πνεύματος.

Βίκτωρ IBANOBIΤΣ

Aldo BRANCACCI, *Rhetorike Philosophousa*. Dione Crisostomo nella cultura antica e bizantina, Napoli, Bibliopolis, 1986, 347 σελ.

Τὸ βιβλίο τοῦ Α.Β. ἔχει σὰν θέμα τὸν ὀρισμὸ τῆς «φιλοσοφούσης ρητορικῆς», δηλαδή τοῦ νέου τύπου τοῦ φιλοσόφου, ποὺ εἰσάγεται στὴν ὕστερη ἀρχαία καὶ βυζαντινὴ παιδεία, διὰ τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου. Ἡ λογοτεχνικὴ δράση τοῦ Δίωνος προσπαθεῖ νὰ βρεῖ μιὰ διέξοδο ἀνάμεσα στὴ ρήξη μὲ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση καὶ στὴ συνέχειά της στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Ὁ Δίων συστηματοποιεῖ λοιπὸν τὴ λογοτεχνικὴ παιδεία, τὴ φιλοσοφικὴ ἔμπνευση καὶ τὴν ἰδεολογικὴ πράξη. Μὲ ἄλλα λόγια, δημιουργεῖ τὸ νέο φιλοσοφικὸ πρότυπο ποὺ ἐμφανίζεται μὲ «σωκρατικὰ καὶ συγχρόνως κικερωνιακὰ στοιχεῖα» (σ. 10).

Ἡ ἀξία τέτοιων προσωπικοτήτων, ὅπως τοῦ Δίωνος, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Φαβωρίνου, τοῦ Μαξίμου τοῦ Τύριου, ποὺ σφραγίζει τὴ διδασκαλία καὶ τὴν παιδεία τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων στὴ Ρώμη, παραμελήθηκε ἀπὸ τοὺς ὡς τώρα μελετητὲς καὶ ἱστορικούς. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ «διωνικὴ» παράδοση δομήθηκε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Ἀντωνίνων μέχρι τὸν Συνέσιο, ἔχοντας σὰν θέμα τὴν προσπάθεια ὀρισμοῦ τῆς σχέσεως μεταξὺ ρητορικοῦ λόγου καὶ φιλοσοφίας.

Ὁ συγγραφεὺς ὑποστηρίζει ὅτι γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξει τὴ συμπεριφορὰ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τῆς φιλοσοφίας —ρητορικὴ καὶ σοφιστικὴ σὰν εἶδη— καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴ διάρθρωση τῶν μορφῶν τους ὡς πρὸς τὴ γνώση. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο οἱ

